

ЛЕКЦІЯ 1

Основи організації екскурсійної діяльності.

Функції екскурсії у задоволенні рекреаційних потреб людини

План

1. Сутність основних понять «екскурсоведство», «екскурсійна діяльність» відповідно до екскурсійної теорії.
2. Рекреаційна сутність екскурсії. Сутність визначення та завдання екскурсії.
3. Екскурсія як вид діяльності, що розвиває вміння розуміти природні та суспільні явища і процеси.
4. Ознаки та функції екскурсій
5. Класифікації екскурсій

1. Сутність основних понять «екскурсоведство», «екскурсійна діяльність» відповідно до екскурсійної теорії.

Слово «теорія» в перекладі з грецької мови означає спостереження, розгляд, дослідження. Цей термін має декілька значень:

- 1) логічне узагальнення досвіду, практики, в якому відбиваються об'єктивні закономірності природи і суспільства;
- 2) сукупність узагальнених положень, що утворюють певну науку або один з її розділів;
- 3) система ідей в тій чи іншій галузі знань;
- 4) найвища і найбільш розвинена форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності зв'язків, що існують у певній області.

Теорія екскурсійної справи - це сума наукових положень, що лежать в основі управлінсько-організаційних заходів і виробничо-обслуговуючої діяльності з формування, просування, продажу і надання послуг: організаційного, інформаційно-методичного і сервісного забезпечення задоволення потреб населення в екскурсійному обслуговуванні **екскурсійної діяльності**.

Теоретико-методологічне підґрунтя виробничо-обслуговуючої діяльності в екскурсійній справі формує **екскурсоведство** - галузь теоретичних знань, яка вивчає функціонально-діяльнісну сутність, методи моделювання, підготовки й проведення екскурсій; досліджує головні напрямки і зміст розвитку екскурсійної діяльності у конкретних просторово-часових умовах; визначає змістовно-методологічну сутність підготовки спеціалістів з екскурсійного обслуговування (екскурсоводів, методистів екскурсійної справи).

Розгляд питань екскурсійної теорії, її розвиток мають на меті:

- а) моделювання того, якою має бути екскурсія в ідеалі;

- б) визначення механізму впливу екскурсії на свідомість людини;
- в) усвідомлення і використання основних закономірностей і особливостей екскурсії;
- г) визначення критеріїв якості екскурсій, засобів підвищення її ефективності;
- д) формування теоретичних основ екскурсійної діяльності.

Вирішальну роль у забезпеченні обґрунтованості управлінсько-організаційних заходів щодо екскурсійної діяльності, напрямів розвитку екскурсійної справи на різних рівнях практичного господарювання - від рівня окремого підприємства до рівня національного, світового господарства - визначає відповідна прикладна інтерпретація **теоретичних засад маркетингу і менеджменту туризму та сфери обслуговування**.

Фундаментом забезпечення активного впливу на уявлення, сприйняття, емоції, свідомість та підсвідомість людей при проведенні екскурсій є **основи екскурсійної теорії**. Насамперед - це сукупність понять:

- функції екскурсії, її основні ознаки і аспекти;
- особливості показу і розповіді;
- екскурсійний метод;
- класифікація екскурсій;
- диференційований підхід до екскурсійного обслуговування;
- методологія і методика;
- елементи екскурсійної педагогіки і логіки;
- основи професійної майстерності екскурсовода.

Важливою складовою екскурсійної теорії є питання екскурсійного методу, методології екскурсійної справи і методики. Поняття метод, методологія і методика взаємопов'язані і обумовлені.

Основи екскурсійної методики, що розглядають прийоми, які використовуються при підготовці і проведенні екскурсій, їх роль в реалізації функціонального і діяльнісного змісту екскурсій як типу рекреаційної діяльності, є невід'ємною складовою екскурсійної теорії.

2. Рекреаційна сутність екскурсії. Сутність визначення та завдання екскурсії.

Екскурсія являє собою цілеспрямований, наочний процес пізнання навколишнього середовища. Цей процес будується з використанням заздалегідь відібраних об'єктів, які знаходяться в природних умовах, і відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста-екскурсовода відповідно до завчасно визначеної тематики.

Слово «екскурсія» походить від латинського «екскурсіє» - поїздка. В XIX ст. в Росії це слово початкове означало «вибігання, військовий набіг», а пізніше

- «вилазка, поїздка». Як процес пізнання навколишнього світу, його предметів, властивостей і відношень, екскурсія спирається на дві *форми пізнання*: чуттєве і логічне (мислення).

Елементами першого є:

- відчуття, які фіксуються органами чуттів;
- сприйняття, що через сукупність відчуттів відображує в свідомості людини цілісний образ предмета (відображення);
- уявлення, яке формує чуттєво-наочний образ об'єкта, що зберігається у свідомості і відтворюється без прямого впливу (дії) самого об'єкта.

У процесі логічного пізнання (мислення) людина порівнює, аналізує і синтезує відчуття і отриману інформацію. Результатом мислення є утворення понять - сукупності суджень про найбільш суттєві ознаки об'єкта або явища.

Розглядаючи поняття «сутність екскурсії», необхідно мати на увазі обумовленість екскурсійного процесу об'єктивними вимогами. Кожна екскурсія являє собою процес діяльності, який зумовлений конкретними закономірностями (тематичність, цілеспрямованість, наочність, емоційність, активність та п.). Найбільш наочно сутність екскурсійного процесу і його цілей відображає схема, запропонована Б. Ємельяновим.

Завданням екскурсовода в екскурсійному процесі є допомога екскурсантам:

- 1) побачити об'єкти, на основі яких розкривається тема;
- 2) почути про такі об'єкти необхідну інформацію;
- 3) відчувати велич події, історичної ситуації, що пов'язані з об'єктом;
- 4) оволодіти практичними навичками самостійного спостереження і аналізу екскурсійних об'єктів.

У вирішенні останнього завдання велику роль відіграє здатність екскурсовода сформулювати у екскурсантів **вміння бачити**.

Вміння бачити **як естетичне сприйняття** полягає у навичках сприймати архітектурні споруди, барви, різноманітні лінії, а також групи артефактів, кольорів, ліній та їх комплексів в умовах конкретної перспективи, певного освітлення, стану повітря, кута зору тощо.

Вміння бачити **як історичне сприйняття** передбачає ряд відповідних навичок:

- знайти в екскурсійному об'єкті типові риси і особливості історико-культурного характеру;
- виявити історичні нашарування в екскурсійному об'єкті;
- визначити історичні факти, які відбивають монументальні та музейно-історичні пам'ятки.

3. Екскурсія як вид діяльності, що розвиває вміння розуміти природні та суспільні явища і процеси.

Одним із завдань екскурсії є формування у екскурсантів певного підношення(ставлення) до теми екскурсії, діяльності історичних особистостей, подій, фактів, до матеріалу екскурсії в цілому. **Відношення** екскурсанта до екскурсії реалізується через певну точку зору екскурсанта на історичний період, якому присвячено екскурсію; сприйняття окремих дій і подій; розуміння конкретної ситуації, яка відповідає пану митця, скульптора, художника, письменника, в той час, коли він створював свій твір. Під час екскурсії екскурсант дає оцінку всьому, що побачено і почуто - складає своє уявлення про події, явища, людей; визначає їх значення, характер, роль; визнає їх позитивні якості і усвідомлює недоліки. Саме з цього і формується оцінка екскурсії - висновки екскурсанта, до яких його підводить екскурсовод.

Велику роль у даному процесі відіграє матеріал екскурсії, подання його екскурсоводом, «кут зору» на подію і оцінка її екскурсоводом, а також впевненість екскурсовода у власній правоті. Більшість екскурсантів сприймає точку зору екскурсовода як основу для розуміння матеріалу і відношення до предмету показу і розповіді. Саме тому, проблема розуміння виступає ключовою в екскурсійному процесі, а **екскурсія** може бути визначена як методично продуманий показ пам'ятних місць, пам'яток історії і культури, в основі якого лежить аналіз об'єктів, які знаходяться перед очима екскурсантів, а також вправна (уміла) розповідь про події, що з ними пов'язані. Між тим, це - не єдине визначення екскурсії.

Підходи до формулювання поняття екскурсії відрізнялися залежно від того, як функціонували екскурсії в різний період часу. Фактично, різноманітні визначення не протилежні, а розбіжні в окремих аспектах - цілі, завдання і форми проведення екскурсій - в залежності від характерних особливостей суспільного розвитку певного історичного періоду. Спочатку екскурсія була прогулянкою, яка переслідувала практичні цілі, наприклад, пошук цілющих трав. З часом перед нею постали наукові завдання, такі як віднайдення експонатів для краєзнавчого музею. Пошук нових форм самоосвіти насунув перед екскурсіями загальноосвітні цілі. Намагання покращити виховну роботу, зробити її більш ефективною, перетворили екскурсію в один із видів культурно-просвітницької роботи. Розвиток туристичної індустрії вніс свої корективи у розуміння екскурсійної діяльності як однієї зі складових турів, що реалізуються на туристичному ринку.

«Екскурсія - є прогулянка, завданням якої є вивчення певної теми на конкретному матеріалі, доступному для спостереження» (М. Анциферов, 1923 р.).

«Екскурсія - це наочний метод отримання певних знань, виховання шляхом відвідування за заздалегідь розробленою темою певних об'єктів (музей, завод, колгосп і т.д.) зі спеціальним керівником (екскурсоводом)» (Л. Бархаш, 1934 р.).

«Екскурсія - це особлива форма навчальної і позанавчальної роботи, в якій здійснюється спільна діяльність вчителя-екскурсовода і керованих ним учнів-екскурсантів в процесі вивчення явищ дійсності, що спостерігаються в природних умовах (завод, колгосп, пам'ятки історії і культури, пам'ятні місця, природа тощо) або в спеціально створених сховищах колекцій (музей, виставка)» (А. Родін, Ю. Соколовський, 1974 р.).

По-різному визначають термін «екскурсія» словники. У словнику В. Даля екскурсія трактується як «проходка, прогулянка, вирушення на пошуки чогось, для збирання трав та ін.» (1882 р.).

«Екскурсія - колективне відвідування якоїсь місцевості, промислових підприємств, радгоспів, музеїв та ін., переважно з навчальною або освітньою метою» (Мала радянська енциклопедія, 1931 р., Т. 10, с. 195). «Екскурсія - один з видів масової культурно-просвітницької, агітаційної і навчальної роботи, яка має на меті розширення і поглиблення знань підростаючого покоління» (Велика радянська енциклопедія, 1933 р., Т. 63, с. 316).

«Екскурсія - колективна поїздка або прогулянка з навчально-освітньою або розважальною метою» (Л. Ушаков, 1940 р.). «Екскурсія - колективна поїздка або похід до пам'ятних місць з науковою, загальноосвітньою або культурно-просвітницькою метою» (Мала радянська енциклопедія, 1960 р., Т. 10, с. 770).

«Екскурсія - відвідування чимось пам'ятних об'єктів (пам'ятки культури, музеї, підприємства, місцевості та ін.), форма і метод набуття знань. Проводиться, як правило, колективно і під керівництвом спеціаліста-екскурсовода» (Велика радянська енциклопедія, 1978 р., Т. 29, с. 63). Сучасні спеціалізовані словники визначають екскурсію як: 1) туристичну послугу, яка забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів; 2) процес наочного пізнання навколишнього світу: особливостей природи, сучасних та історичних ситуацій, елементів побуту тощо, тобто пам'яток певного міста або регіону - завчасно відібраних об'єктів, які вивчаються на місці їх розташування; 3) тематичний маршрут з метою відвідання пам'ятних об'єктів і місцевостей.

Окремо вирізняється підхід, за яким екскурсія розглядається як твір певного автора або групи авторів і будується з урахуванням вимог, що висуваються до літературного твору. Відповідно до такого підходу екскурсія має свій сюжет, якому підпорядковується весь екскурсійний матеріал.

Композиція - побудова, поєднання, складання окремих частин в єдине ціле. Цей термін пов'язаний з поняттями «структура» і «конструкція».

Сюжет - подія або декілька подій, пов'язаних між собою.

Фабула - послідовність подій, про які розповідає твір. У викладенні фабули розрізняють композицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.

Кульмінація - точка, момент найвищої напруги в розвитку фабульної дії.

Отже, екскурсія - це наочний процес пізнання людиною навколишнього світу. Цей процес будується на завчасно відібраних об'єктах, що знаходяться в природних умовах або в приміщеннях підприємств, лабораторій, науково-дослідних інститутів тощо. Показ об'єктів відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста - екскурсовода. Процес сприйняття об'єктів екскурсантами підпорядковується завданню розкриття певної теми. Екскурсовод передає аудиторії бачення об'єкта, оцінку пам'ятного місця, розуміння історичної події, пов'язаної з даним об'єктом. Своїми поясненнями він підводить екскурсанта до необхідних висновків і оцінок, здобуваючи таким чином потрібну ефективність реалізації відповідних функцій екскурсії.

4. Ознаки та функції екскурсій

Екскурсія, як інші форми культурно-просвітницької роботи (лекція, тематичний вечір, читацька конференція тощо) має свої особливості в організації і методиці проведення, її ознаки свідчать як про подібність до інших форм культурно-просвітницької роботи, так і висвітлюють її докорінну відмінність від них:

1. Тривалість проведення від академічної години (45 хвилин) до однієї доби.
2. Наявність екскурсантів.
3. Наявність кваліфікованого керівника-спеціаліста (екскурсовода);
4. Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їх розташування.
5. Переміщення за заздалегідь визначеним маршрутом.
6. Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми.
7. Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Окрім таких загальних для всіх екскурсій, ознак існують специфічні риси, які притаманні певним видам екскурсій. Так, наприклад, під час ***автобусних екскурсій*** обов'язково відбувається вихід з автобуса для огляду пам'яток; в процесі ***музейних екскурсій*** здійснюється ознайомлення з матеріалами, що розміщені на стендах; ***виробничі екскурсії*** дозволяють продемонструвати дію об'єктів (агрегатів, механізмів, устаткування тощо).

Розуміння і дотримання ознак екскурсії відіграє важливу роль у правильному трактуванні сутності екскурсії, забезпечує дійсно якісне

екскурсійне обслуговування. Заходи, що позбавлені відповідності усм необхідним рисам, приводять до безсистемного огляду пам'ятних місць, пам'яток історії та культури. Вони є результатом несерйозного підходу до підготовки і проведення екскурсії і негативним явищем під назвою «*гідізм*».

Яскраво ілюструє оцінку гідізму ще в 20-ті роки ХХ ст. опис вченого-екскурсіоніста М.П. Анциферова: «Портрет гіда змальовується випадковими штрихами, але образ виходить досить закінченим. Тут і самовдоволення вченості, і посилення на джерела, і глибокодумні зітхання, і перескакування з одного предмета на інший без будь-якого зв'язку. Так було в давнину, так буде і тепер, де немає правильно поставлених екскурсій».

Поверховий огляд об'єктів з гідом і екскурсія - це різні поняття, критерієм їх відмінності є не тільки дотримання відповідних ознак, але і виконання конкретних функцій.

Функція (як поняття) в перекладі з латинської мови означає виконання, здійснення, коло діяльності, призначення, обов'язок, роль. Під функцією розуміють зовнішній прояв певного об'єкта, форму роботи закладу, підприємства.

Екскурсії покликані реалізувати *пізнавальну функцію* рекреації, задовольнити духовні, естетичні, інформаційні потреби людини: розширення кругозору, організація дозвілля, відпочинок, спілкування. Основними функціями екскурсії є:

- наукової пропаганди;
- інформації;
- організації дозвілля;
- формування інтересів;
- розширення світогляду;
- культурного дозвілля.

Розглянемо детальніше кожен з них.

Функція наукової пропаганди. Екскурсії сприяють поширенню політичних, філософських, наукових, художніх та інших поглядів, ідей і теорій. Саме це визначає змістовне наповнення пропаганди, яка в радянські часи, на жаль, трактувалася досить вузько. Виконуючи функцію пропаганди, кожна екскурсія повинна мати чітку спрямованість і дотримуватися сукупності принципів пропаганди: науковості, ідейності, зв'язку з практикою (життям), дохідливості і переконливості, які розглядаються і реалізуються у взаємному зв'язку один з одним.

Принцип науковості визначає науковий характер екскурсії як форми виховання й освіти. Завдання екскурсії - сприяти поширенню наукових знань - реалізується завдяки тому, що зміст екскурсії викладається у відповідності з

відомостями певної галузі сучасної науки. Лише за умови, що факти, події, теоретичні положення даються в науковій трактовці, висвітлюються з урахуванням досягнень тих наук, до яких вони мають відношення, екскурсія здатна формувати адекватний сучасності світогляд. Отже, факти і події повинні отримати об'єктивну наукову оцінку і тільки тоді їх варто повідомляти екскурсантам.

Широке трактування *принципу ідейності* визначається тим, що під ідеєю розуміють чіткий план дій для досягнення поставленої мети. Ідейність, таким чином, розглядається як свідоме дотримання певної системи ідей, а принципи ідейності - як об'єктивний підхід до змісту фактичного матеріалу при підготовці екскурсії і впевненість екскурсовода, що повідомляє інформацію екскурсантам. В розповіді екскурсовода, в аналізі об'єктів знаходить свій відбиток не тільки ерудиція екскурсовода, але й тенденційність, що є об'єктивним проявом його активної життєвої позиції. Однак, послідовно виявляючи свою ідейну впевненість екскурсовод повинен будувати свою розповідь на фактах і подіях, що отримали наукову оцінку.

Зв'язок теорії з практикою. Матеріал екскурсій повинен бути співвіднесений з життям, дійсністю, практикою господарської і культурної діяльності, з тими змінами, які відбуваються у суспільстві. Виклад фактичного матеріалу повинен супроводжуватися узагальненнями і висновками з урахуванням законів, які лежать в основі історичних та інших процесів. Між тим, ефективність екскурсії і виконання вищезазначених принципів можливі тільки за умови відповідності змісту і форми подачі матеріалу рівню підготовки аудиторії, її загальноосвітньому рівню, життєвому досвіду, а, отже, зрозумілості та *дохідливості*. При цьому відбір найбільш важливих фактів, які розкривають тему, використання доступних і яскравих порівнянь, вмілий підбір доказів, посилення на авторитетні джерела, спогади учасників і очевидців подій, демонстрація фотографій, копій справжніх документів, карт, схем забезпечують *переконливість* у виконанні функції наукової пропаганди під час екскурсії.

Функція інформації. Екскурсія у відповідності зі своєю темою містить конкретну інформацію стосовно певної галузі знань: про досягнення медицини, біології та інших наук; про відкриття археологів; винаходи і здобутки в господарському будівництві і культурному житті тощо. Від таких важливих джерел інформації, як газети, радіо, телебачення, Інтернет, лекція, екскурсію відрізняє більш високий ступінь **наочності і відчутності**. Значна частина інформації під час екскурсії підтверджується показом об'єктів. Крім того, екскурсанти мають надзвичайно унікальну можливість відчутти атмосферу

довкола певного об'єкта, свою причетність до явищ, які надихали митців, до краєвидів, що збагачують емоційне відчуття прекрасного.

Функція організації культурного дозвілля. Неробочий час протягом доби, тижня, місяця року людина витрачає на власний розсуд. Зрозуміло, що крім невідкладних занять, присвячених фізіологічним потребам, догляду за собою, побуту тощо, цей час віддається і активній творчій діяльності, хоббі, громадській діяльності, спілкуванню іншими, самоосвіті. Екскурсії, які є важливою складовою відпочинкової, рекреаційної діяльності, не тільки задовольняють, але й формують духовні потреби людини. Адже екскурсія - це не просто гулянка містом, а відпочинок, який вимагає розумової праці. Системність знань, що повідомляються під час екскурсії, її привабливість у зв'язку з наявністю елемента «подорожування» і в просторі, і в часі, можливість вибору відповідно до власних інтересів - все це зумовлює культурний розвиток особистості. Саме тому, екскурсію відносять до групи занять, яка визначається терміном «навчання і самоосвіта». Особливо роль екскурсії в організації дозвілля зростає там, де екскурсійні заклади, музеї пропонують можливість не тільки епізодичних заходів, а циклів екскурсій, що мають на меті сформувати систему знань з досить широкої тематики.

Отримуючи знання з історії, мистецтва, архітектури, літератури, спілкуючись з природним і культурним надбанням людства, а також між собою, *екскурсанти розширюють свій світогляд*. Досить часто екскурсії конкретизують знання екскурсантів, дають їм побачити і відчутти те, про що вони знали з літератури, шкільних програм, лекцій. Як тематично вбудовані і методично виправдані частини до екскурсії можуть бути включені фрагменти з художніх, хронікально-документальних фільмів; виступи учасників і очевидців подій, зустрічі з керівниками підприємств; науковцями, митцями; прослуховування музичних творів; виступи громадських діячів у звукозапису тощо. Отже, формується широкий спектр можливостей не тільки повідомити аудиторії певні відомості, а й **викликати інтерес** людей до певної галузі знань. Для багатьох екскурсія може стати першим кроком на шляху саморозвитку.

Крім того, що екскурсія надає можливість отримати значний обсяг інформації, формує різні засоби розумової діяльності, вона виступає специфічною формою спілкування (комунікацій). Переключи на екскурсії, екскурсант знайомиться з іншими людьми, за рахунок наслідування і запозичення, співпереживання та ідентифікації, засвоює людські емоції, почуття, форми поведінки. В процесі духовно-інформаційного спілкування під час екскурсії досягається емоційне взаєморозуміння між учасниками групи, формується спільність почуттів, настроїв, поглядів, думок.

Реалізуючи пізнавальну функцію рекреації, екскурсії є також важливим засобом патріотичного виховання, вивчення історії країни або місцевості, героїчного минулого її народу, традицій, розвитку культури та мистецтва. Як ефективна форма навчання, вони активно використовуються в педагогічному процесі, сприяючи використанню максимальної розумової активності і самостійної пізнавальної діяльності екскурсантів, озброюючи їх навичками самостійного спостереження і аналізу візуальної інформації.

Таким чином, у контексті суспільного розвитку екскурсії виконують *рекреаційну, комунікативну, освітню і виховну функції*.

Кожна конкретна екскурсія виконує одночасно декілька функцій. Якщо вона проводиться для дітей та молоді - пріоритетну роль відіграє функція розширення світогляду, освіти і виховання; для підлітків, які орієнтовані на обрання професії - функція формування інтересів; для іноземних туристів - функція інформації тощо. Крім того, значення окремих функцій, їх сукупного впливу на екскурсантів змінюється і в залежності від класифікаційної категорії відповідної екскурсії.

5. Класифікації екскурсій

До групи екскурсій, класифікованих за **критерієм змісту** належать дві підгрупи - оглядові (багатопланові) та тематичні.

- **Оглядова екскурсія** - багатотемна, тобто розкриває різні аспекти життя міста. Об'єкти показу в ній різняться за формою та змістом (пам'ятки історії та культури, будинки, природні об'єкти, місця знаменних подій тощо). В цих екскурсіях поєднується історичний та сучасний матеріал. Хронологічні рамки оглядової екскурсії охоплюють час існування міста - з дня його заснування до сьогодення. Відмінність оглядової екскурсії від тематичної простежується у змісті, глибині розкриття матеріалу, формулюванні вступу та висновків, логічних переходів (підпорядковані, тотожні, протилежні, співвідносні, тощо).

- **Тематична екскурсія** присвячується одній темі. Тематичні екскурсії поділяють на ряд *груп: історичні, виробничі, природничі, мистецтвознавчі, літературні і архітектурно-містобудівні*.

Кожна із зазначених груп має відповідні підгрупи.

Так, за змістом *історичні* екскурсії поділяють на підгрупи: *історико-краєзнавчі, воєнно-історичні, археологічні і етнографічні*. *Виробничі* екскурсії поділяють на *виробничо-історичні, виробничо-економічні, виробничо-технічні*.

Екскурсії на **природознавчі** теми поділяють на *геологічні, географічні, гідрологічні, біологічні, ландшафтні, екологічні*.

У групі **мистецтвознавчих екскурсій** виділяють екскурсії, присвячені різним *видам мистецтва та екскурсії місцями життя і діяльності майстрів мистецтва*.

Літературні екскурсії доцільно групувати наступним чином:

- літературно-біографічні - проходять місцями, що зберігають пам'ять про життя і творчість певного письменника; ,
- історико-літературні - розкривають певні періоди розвитку літератури;
- літературно-художні (поетико-текстові);
- літературно-краєзнавчі - присвячені вивченню природного або антропогенного, культурного комплексу за допомогою літературних творів;

Щодо екскурсій **архітектурно-містобудівної** тематики існує наступна класифікація:

- екскурсії, пов'язані з показом *пам'яток архітектури певного періоду*;
- екскурсії, що дають уявлення про *творчість певного архітектора*;
- екскурсії, які знайомлять з *плануванням та забудовою міст за генеральними планами*.

Тематичні екскурсії певного виду зрідка існують ізольовано одна від іншої.

За складом учасників виділяють екскурсії, які проводять для:

- дорослої аудиторії і для дітей;
- для місцевого населення і приїжджих;
- для міського та сільського населення;
- для організованих груп та для поодиноких відвідувачів.

Належно від категорії екскурсантів до екскурсій вносяться певні зміни стосовно змісту заходів, методики та техніки проведення, тривалості, прийомів екскурсійного обслуговування.

За місцем проведення розрізняють екскурсії **міські, позаміські, виробничі, музейні, комплексні**.

Міські екскурсії передбачають показ усього міста або його частини і бувають оглядовими та тематичними. **Позаміська** екскурсія організовується за межі міста, при цьому рекомендується, щоб відстань до кінцевого пункту відвідування не перевищувала 100км. Такі екскурсії також поділяють на оглядові та тематичні.

Місцем проведення виробничих екскурсій є різноманітні підприємства.

Значні масштаби варіативності обслуговування характеризують **екскурсії до музеїв, історичних, мистецтвознавчих, технічних, науково-природничих, комплексних (краєзнавчих), меморіальних** та ін.

Особливо складними щодо змісту екскурсійного обслуговування є **комплексні екскурсії**, які поєднують міські та музейні екскурсії. Вони складаються з двох частин, пов'язаних однією темою: оглядової по місту та тематичної під час відвідання музею або виставки.

За способом пересування екскурсії бувають *пішохідними та транспортними*. *Транспортні екскурсії* - в основному автобусні, але бувають і тролейбусні, теплохідні, залізничні тощо. Вони мають свої особливості - аналіз екскурсійних об'єктів здійснюється на зупинках і з виходом із транспортного засобу, а також під час його руху.

Пішохідні екскурсії більш насичені, адже надають можливість глибше вивчити об'єкти. Однак, вони охоплюють меншу територію: протяжність таких екскурсій не перевищує 5-6 км в місті і 10-12 км за містом.

За формою проведення розрізняють *навчальні, показові, рекламні, екскурсій-масовки, прогулянки, бесіди, концерти, консультації, вистави, дегустації* та ін.

Екскурсія-масовка передбачає велику кількість учасників (10-30 автобусів). Крім суто екскурсійної діяльності, в такому випадку передбачається проведення мітингів на місці подій, зустрічі з їх учасниками. Такі екскурсії часто пов'язані з обслуговуванням пасажирів турпоїздів та теплоходів.

Екскурсія-прогулянка поєднує загальноосвітні елементи та елементи відпочинку. Найчастіше - це природознавчі екскурсії, які поєднують активні та пасивні види рекреаційної діяльності.

Під час *екскурсій-бесід* перевага віддається розповіді (музейні екскурсії, відвідання виставок, підприємств). Така екскурсія досить часто завершується обговоренням її змісту.

Вдалою формою мистецтвознавчих екскурсій є *екскурсія-концерт*, яка може проводитися як позаміська, під час руху до об'єкта показу.

Екскурсія-урок являє собою форму навчання або підвищення кваліфікації екскурсоводів. Подібна екскурсія є важливим елементом індивідуальної роботи екскурсовода з підготовки екскурсії, завершальним етапом якої є проведення пробної екскурсії. Вона може вважатися якісно підготовленою, якщо її змістовно-методологічний рівень дійсно відповідає сутності, ознакам і реалізує відповідні функції екскурсії.

У практичній діяльності екскурсію розглядають в декількох аспектах:

- а) як самостійну форму виховання і освіти, а також як складову інших форм освіти і виховання;
- б) як форму масової роботи з аудиторією і одну з форм навчання;
- в) як форму організації дозвілля, виховної роботи;
- г) як епізодичний (разовий) захід, частина тематичного циклу, а також одна із сходинок пізнання;
- д) як форму поширення наукових знань, ідейного виховання;

г) як захід одного з напрямків виховання - патріотичного, трудового, естетичного, а також як частина процесу формування всебічно розвиненої особистості;

д) як автономну форму культурно-просвітницької роботи і як невід'ємну частину організованого туризму; як форму міжособового спілкування екскурсовода з екскурсантами, екскурсантів між собою і як форму спілкування екскурсантів з екскурсійними об'єктами.

Найбільш правильне розуміння екскурсії дає усвідомлення сукупності ознак, яким вона повинна відповідати. Передбачення, версії, варіанти не повинні підміняти головного - розкриття теми на основі наукових фактів. Головна вимога до екскурсій - істинність, достовірність фактів, що повідомляють екскурсантам. Саме це привертає до теми, є основою для її розкриття. Крім того, розгляд будь-якої екскурсії тієї чи іншої класифікаційної категорії лише в одному функціональному аспекті не дасть можливість виявити її сутність, узагальненим виразом якої є визначення: **екскурсія - це сума знань, яка в специфічній формі повідомляється групі людей, і система дій для їх передачі.**

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ:

1. Дайте визначення поняття «екскурсія».
2. Назвіть головні ознаки екскурсії.
3. Що таке теорія екскурсійної справи? Які функції виконує екскурсія?
4. Наведіть приклади класифікацій екскурсій за різними критеріями.